

ՕՏԱՐԻՆ ԿԱՐԾԻԲԸ

Տր. Պիլքի այս յօդուածին թարգմանութիւնը կը հրատարակենք առանց անոր ամէն կէտերուն համակարծիք ըլլալու, — ինչ որ կը յայտնուի աղբէն իրեն ուղղուած ըստ համակերպի զոր զրկելիքն «Յօդուածներ» քաղաքական կիւնի եւ որուն թարգմանութիւնը կը գնենք ստորեւ ըստ Տր. Պիլքի կը համարենք Տր. Պիլքի, յօդուածն ամբողջութեամբ ներկայացնել մեր ընթերցողներուն, որովհետեւ կը մտածենք թէ մեր ժողովրդին շահերուն համար անհրաժեշտ է գիտնալ թէ օտարը ի՞նչ կը խորհի իր մասին, ինչ մէկ ալ որ ունենայ այդ կարծիքը, բաւ է որ անկողն էր անկողնակալ անձեր ըզրիւն մեզ գիտենք որ Տր. Պիլքը, գիտուն մը յարգուած ու ծանօթ լաւակից մըն է :

ՎԱՆԻՑ ՄԻԼԵՆԻՍ ՏՐԱՊԵԶՈՐ

ՀԱՅԵՐԱՊԱՆ ԱՐԵԱՐԱՆՔԱՆԵՐ

Կ. Պոլս, ղեկաւորներ

Իմ վերջին մեծ քննական ճամբարդութեանս, որ արեցեալ տարի սեպտ. 25ին Վանից սկսեցի, նպատակն էր՝ մի կողմից ճշգրիտ հետազոտել Վանայ ժողովի հիւսիս-արեւմտեան եզերքները, Սիպանայ սարը բարձրանալ, — որ անցեալ տարի ինչ չէր յաջողուել Հայդարաւի Քրքերի մի գլխաւորի Գիւրպետ Թէմլիւ փաշայի որդւոյ հարիւրապետ Քեսաբի աւագակալին յարձակման պատճառով — հնազանդական ուսումնասիրութիւններ անել Մեղրազիքի եւ Բուլանքի հարթավայրերում եւ խուզարկութիւններ կատարել մինչեւ այսօր դեռ մի քանի քաղաքներէ չայցելուած խուժի լեռնաշղթաներում, որը գտնուում է Մուշից հարաւ, երբ ես Դարբենքի բարձրաւանդակներն էի հասել, մի նոր քան աւելցում. արդէն մեր մըտածածն էր Բանդուրիս ու իր ծան չափարի հաստատուն ճանապարհով մինչեւ Իւստանու ուրոյց գիծը վեցերեք շարունակել մինչեւ Բաւան լեռն էր. ես նորա երկարութեամբ էլ գէպ ի Մուշի հարթավայրերը, որի ժամանակ գէպ ի Մայաֆարկին եւ ինքնէ կողմակէ յիշագրութիւններ անել մտադրած էի :

Այս ամբողջ շրջանը ինչպէս որ ծրագրուած էր այնպէս եւ կատարուեց, այնպիսի ազգային պատմական ինչպէս նաեւ ազգաբնակչան հարուստ հետեւանքներով Տաղվան, Ալիաթ եւ Աղբընիվազ ճշգրիտ հետազոտուեցան. մեզ յաջողուեց Սիպանայ սարը բարձրանալ, եւ Մեղրազիքուր այցելել, որի հարթավայրերում ուսումնական մեծ քրննքները բացուած գտանք, որոնք, ինչպէս հէնց նոյնիսկ գտնուած եւ ուսումնասիրուած սեպագործիքից երեւում էր — Գաղղիական Մաննաս թիակաւ որիցն էին (800 տարի ն. Ք.) : Ժամապարհի շարունակութիւնը ճգում էր Բուլանքի հարթավայրով, այնտեւ

զով ուր Բրիտանից 1828) տարի առաջ ծիլաթպիւնեքեր Ա. քան մասի դաշնակից հայ իշխանների միացեալ բանակը մի արեւահեղ կուռում ոչնչացնելով ամբողջ կրկնը — մինչ չեւ այս օրուան ուռւ-տաճկական սամանը — տերեց, Այս առթիւ նոցա կողմից սոյն հարթավայրում կանգնել տուած յաղթութեանս սեպագործ յուշարձանը գտնուած եւ կարգադրուած է : Այստեղից դէպ ի արեւմուտք ճանապարհը գտնուած է նրուան վերայով առաստալկալի զրոյցներով հարուստ Բինկիլ սարը, որը իր բարձրագոյն զագաթին վերայ մի մեծ դղեակի աւերակներն ու մեծ սեպագործ արձանագրութիւններ կրկնու էր : Գոնէ այդպէս էին տեսնուողներում անհամար մարդիկ, որոնք այդ քուրթը իրանց սեփական աշգեքով էին տեսել : Դժբաղդաբար նոցա բոլորն էլ պէտք է որ մի անհնազանդի տեսողական ինքնախաբեկութեան զոհ եղած լինին, որովհետեւ այդ կարծեցեալ դղեակը չուրս եկաւ որ ուրիշ ոչինչ չէ, եթէ ոչ մի վրած հրաբխային հակալակն խառնարան, իսկ սեպագործից կամ առնատալակ որ եւ է յիշատակաւորից բացարձակ կերպով ոչինչ կայ տեսնելու : Արդէն քառական յուսալարուած իջանք հարաւարեւելեան կողմից Վարդի հարթավայրի վրայ : Եւ մի հատիկ զբալան արդիւնք, որ հետեւոր ցած բերինք, այդ էլ Բինգօլի բարձրութեան չափն էր, որի բարձրութիւնը, հակառակ մինչեւ այժմ տրուած տեղեկութիւններին, նոյն իսկ չի համարձակ բոլորովին 300 մետրին :

Վարդից դէպ ի հարաւ շարունակելով, մի կարճ այցելութիւն տուինք Մուշին, մեր դիւնուարական եւ զինուորապետական ուժից կից խուժը փոխելու . յետոյ ժողաւորապէս է) քիլովեթի Մուշի արգասաւոր հարթավայրով դէպ ի արեւելք դիմելով՝ հասանք հայկական Տրմերդ գիւղը, որտեղից պիտի բարձրանայինք վայրենի խուժի(“) լեռնաշղթաները : Այս հարթավայրերում եւ մասնաւորապէս Տրմերդում հայ ընկալիչներից քսեցիք մանրամասնութիւններ Սեւորի մասին, մինչ հայ ապստամբների ամենալայն տառջնորդներից որը անս ձօթ տարել է որ իր խմբով վերջողում էր Բիթլիկի վիլայեթը : Մինչեւ այժմ նրան ձեռքակալելու համար կառավարիչները գործադրած ճիշդ նա միշտ ի դերեք էր հանել տարօրինակ յաջողութեամբ եւ այդ միջոցին բոլորովին մեղ մօտ, հէնց խուժիկն էր կենում, եթէ Ռուսաստանից ու Պարսկաստանից Տաճկաստան ընկնող հայկական ապստամբների մէջ անտարակոյս չափ, չափազանց շատ մտք գոյութիւններ կան, որոնց շարժառիթը ամէն ուրիշ բան է բաց ի հայրենասիրութիւնից եւ կամ ազգայնական զգացմունքից, Սեւորը սակայն պէտք չէ երբեք նորանցից հաշուել :

Եւստուր լեռան հիւսիս-արեւելեան գտնի վայրի վերայ ընկած մի բաւականին բարձր

(*) Պիլքի ճախհայկական ընկերների «Խաղաղութիւն» անունով :

(մօտ 2000 մեթր) լեռնային գերզուտ ծնւած, նա իրան դարձրել էր մի տեսակ իտալիստական մոլորանդ, որը իսկապէս հաւատում է եւ համոզուած է իր յեղափոխական գործովը հայ ժողովրդին օգնել կարողանալուն, նորան տանկային կամ մանուսանդ քրդական բռնա-կալութիւնի նկատ ազատելուն, իսկ բոլոր ազգասէր Հայերի երազին իրականացմանը, — կազմել մի ազատ հայկական թագաւորութիւն — գործով մասնակցելուն:

Ինսական է, որ նա եռանդուն կերպով պիտի պայտապանուէր Լոնտոնի կոմիտէի կողմից, որը ձեռնի է ամէն կերպ հայկական գաւառները հանդիսատէս չթողնել, եւ միւրթ այստեղ է, մերթ այստեղ երեւան հանած ապստամբներին խռմբերով փորձել է պապացուցելու Ներուպային թէ Հայերը հակառակ այն մեծազանգուած ջարդերին յուսահատութեան կոխը դեռ չեն դադարեցրել:

Եւ չի՞մ ուզում այստեղ նախկին ջարդերին ու նոցա պատճառներին անցնիլ. — այլ միայն չէստի եմ ուզում որ, եթէ ներկայումս այստեղ կամ այնտեղ փոքրիկ ջարդեր են առաջ գալիս, չի կարելի տանկական կառավարութիւնը դոցանում շանջաւոր համարել, գոնէ ո՛չ մի կերպ ուղղակի յանդուր. աւելի շատ միմիայն Հայերն իրենք անձամբ պատասխանատու են, մանաւանդ Լոնտոնի կոմիտէին եւ նորա կողմից Տաճկաստան ուղարկուած ապստամբները, բայց յետոյ նաեւ Տաճկաստանի զինուորացիները, իրենց ղեկի ապստամբները ցոյց տուած զազանքի պաշտպանութեամբ ու նպատակով:

Գնայած այս բոլոր դառն փորձութիւններին, մոլորած ժողովուրդը դեռ չարուհակ չէ կարողանում բութնել, որ ապստամբութեան արարքն չարուհակելով միմիայն Քրդերի գործերն են տեսնում, որոնք Լոնտոնի կոմիտէին իր փչացուող գործունէութեան համար երախտապարտ լինելու ամէն պատճառ ունին: Վան, Բիթլիկ եւ Էրզրում վիլայեթները լեռնոտ լեռնութիւնը բաւականապէս պարզաբանում է, թէ ինչո՞ւ տաճիկ կառավարութիւնը հակառակ իր անցիակ ձեգքերին ապստամբական խմբերը դեռ չի կարողանում հպատակեցնել: Այնպիսի պայմաններում տաճիկ կառավարութեան համար շատ գործերակ եւ ձեռնտու է, որ քաղաքական քուլտը ցեղերը իրենց արկացութիւնը առաջարկին կանոնաւոր գործերն են ժանդարմերիւսին փնտռել, հալածել եւ ջնջել ֆեդայիներին (ֆեդայի արաբական մի բառ է, եւ ցոյց է տալիս մէկը որ իր կեանքը վտանգի է մատնում) ինչպէս անուանուում են հայ ապստամբները Թրքերի կողմից:

Եւ ահա այս պատմութեանով քրդական մեծ ու փոքր խմբեր, — ընկալի է բացառաբար լոկ Համիդիէ, քրդական անկանոն զորազնւիւն պատկանողները, — անցնում են հայկական գիւղերով, ուր թխախուռ-մինգած գիւղացիներին հաշուին գուարճանալով՝ միեւնոյն

ժամանակ գործում են ամենամեծ ոճիրները, թէ զինուորացի ամբողջ ստացուածքը, արջառ, ոչխար, եւն, այգիսիթ այցելութիւններին՝ ժամանակ «սխալմամբ» համազգեստուած աւագանիներից զէւում տարւում են, թէ կանայք եւ ազգիկներ բռնաբարւում, եւ թէ մէկ կամ մի քանի գիւղացիներ լոկ զուարթութեան համար խմբերով զննականար են լինում... սրբա բոլորովն արօրեղ զործեր են, որոնցում այլ եւս ոչ ոք, միմիայն անգամ Ներուպային, մի կզական բան չէ տեսնում:

Հէնց այս պատճառով մարդ ընտելանում է կամաց կամաց ամենատուրալիւն, եւ երբ մարդ գրեթէ ամէն օր, մերթ այս, մերթ այն շըրջանից ամենազարհուրելի ոճրագործութիւններն է լսում, արասափը այլեւս բժանում է մարդու մէջ, մանաւանդ բացարձակ անդորութեան մէջ, եւ որ եւ է փոփոխութիւն առաջ չի կարող գալ:

Տաճիկ կառավարութեան մտքովն անգամ չի անցնում այսպիսի «չնչին» բաների համար իր դաշնակիցները, Քրդերը պատժելով՝ նոցա առաջն առնել, որոնք ուրիշ չինչ չեն անում եթէ ոչ անհնազատացանքում են՝ առաւած ֆեդայիներին թաղուն, բարեկամներին, հայ գիւղացիներին և Բեդաշականին, վերաբերեալ փոքրիկ «անկանոնութիւնները» կառավարութեան աշուտ ներուում են բոլորովն. չէ՞ որ դրքա իրօք գոյութիւն ունեցող, կամ ինչ աւելի շատ յաժախ պատմութում է՝ Քրդերի կողմից երեւակայուած ֆեդայիների պատճառով են, եւ ահա, փոխանակ «պատմութ» բուրդ պէշերը իրենց արածներին իրենք վարձատրութիւն չբանայանք են ստանում եւ ուրիշ տեսակ սիրող հաւատարմերը վախկոտ:

Անա՛ օրինակի համար! Ջեֆֆեր բեգը, Վան գաւառի ամենասահուրթ մարդախոշոյ ու վատաւուն աւագանիներից մէկը որի առաջ քաղաքական պաշտօնաւանքին պարզապէս անգոր էին, որովհետեւ նորա դերքը, ինչպէս Համիդիէի կայանկամ նրան բանտարկութիւնից ու հաշածանցից պատմութում էր: Բայց վերջապէս նորա ոճրագործութիւնների չափը այնպէս էր լրացել, որ 1897ին ամրաւ, վախին յաղողուեց կայսերական մի հրամանագրով ձեռք բերել, որով Ջեֆֆեր բեգը ձերբակալուում էր հրամայում: Ասկայն պատասխանար հէնց այդ միջոցին, որով Ջեֆֆեր բեգը իր Քրդերով պարսկական սահմանապաշխի փոփոխում ապաւանդներին մի բաւականին ուժեղ խմբի կողմից յարձակում է ենթարկւում, նոքա եկեր էին Ջեֆֆերի միջոցաւ հազարից աւելի ժողովուրդ Հայերի մահուան վրէժը լուծելու: Նա այս ժամանակ շատ մեծ գոտաւորութեամբ մահից ազատուց, եւ յետոյ իրան հայրենիքի նահապաղի եւ փրկել տեղ դնելով, փոխարին կարգադրուած աւագանիական ու պատմին՝ նուերում է մի բարձր շքանշան այս աւագանի-մարդապաշտին: Ինական է որ նա այժմ սկսեց իր հին արուեստը աւելի մեծ եռանդով ու յաղողութիւններով շարունակել:

Վանում ամին մի թուրք, երբ խօսակցու թիւիւր Ձէֆֆէր բեգի արարքին էր գալիս, ասմայում էր խոստովանելու որ տաճկական կառավարութիւնը, այսինքն քաղաքական պաշտօնեաները անկարող էին գինեւորական համագլխատով պաշտպանութեան յիշուցական պատահաւորութեան ենթարկելու, Վերջապէս այս տարուայ ամբարն վալիին յանդիմանեց երկրորդ անգամ լինելով մի կայսերական իւրաքանչիւր ստանալ, որով կրկին հրամայւում էր Ձէֆֆէր բեգի ձեռքակալուն և դատի ենթարկուած: Ամբողջ Վանը ազատ չունէր քանց, բայց դժբաղդարար չաշխիւր առանց Ձէֆֆէր բեգին էր արուած, որը այժմ շատ լաւ էր իմանում, թէ ի՛նչ պիտի անէր ձեռքակալութիւնի պատկերու համար Ուղմուտուն վերոյիջիւղ առաւելու Վան հասնելուց մի քանի օր յետոյ, Բազապայքի մի հեռագրական լուր հասաւ, թէ տասերկու ֆեղայիներ փորձել էին իր գիւղում Ձէֆֆէր բեգին վրայ յարձակուի(!), — մտածեցէք, տասերկու ֆեղայիներ պաշտառուում են յարձակուի մի գիւղի վերայ, որը հանդարտ կերպով հարիւր կամ էլ ասիւի ոտքից մինչեւ գլուխ պաշտպանութեան Բորքու ռւնի:

Այս բոլորը Ձէֆֆէր բեգի կողմից սարքուած մի խաղ էր, որ ևս բոլորովին մտադրուած արդիւնքն ունեցաւ. արդէն երկրորդ անգամ ծանր փորձութեան ենթարկուած հայրենիքի պաշտպան հանապալակը ձեռքակալելու մտքից կրկին անգամ հրաժարեցանք: Եւ Ձէֆֆէր բեգը ուրախ գուարթ թալանում է ու ստորում շարունակ:

Այս դէպքը առավ մի բերում, ցոյց տալու համար, որ շատ յաճախ ֆէղայիներ «երեւաւ կարում» էր:

Եւ քանի որ ղեւ Լոնտոնի ևս ուրիշ տեղերի յեղափոխական կոմիտեաները նորաստեղծ պաշտառական խմբեր ուղարկելով՝ երկրի խաղաղութիւնը վտանգում են, և քանի ղեւ տեղական հայ ժողովուրդը մասնաւորապէս գիւղացիները, անհասկանալի կարծաւորութեամբ այդ ապստամբները պահպանելով՝ նոցա տեղեկութիւն ևս սնունդ են տալիս, այդքան ժամանակ էլ ֆէղայիներին հետամուտ եղող Բորքերի բռնաբարութիւններն ու ոճիրները պիտի չդադրեն: Նոր Հայերը Համիդիեաներին այս հանձնի պատրուակը ջնջին, ու թուրք կառավարութեան էլ ցոյց տան, թէ իրօք այլևս դատարութիւններին ու ֆէղայիներին հետ ոչ մի գործ չպիտի պատուանեն, այն ժամանակ, բայց միայն այն ժամանակ կտառավարութիւնը լրջօրէն պիտի փորձէ Համիդիեաների ընթացքի դէմ մի ճար անել — որոնց նորոյն այժմ ամբողջ գլուխը բարեկեցութիւնը ամենամանր կերպով պահուում է, որը ևս կառավարութիւնն է զգուշ սարսափով, որովհետեւ հարկերի գանձումը անհղապէս քանդում է:

Դանաւով Սերօբին, նորա խումբը մերթ

շատ ևս մերթ քիչ հոգուց էր բաղկացած: Խմբի «գլուխը» կազմում էր ինքը Սերօբը, իր կողմ ևս որդու հետ, եղբայրը ևս նորա կիրն. որոնց ղեւ նորեկս երեք համադիւղացիներն միասնել էին, որոնցից մէկը նոյնպէս իր կողմով միասին էր: Բոլոր կամայք գնում էին տղամարդու շրթերով և նմանապէս ոտքից մինչեւ գլուխ պաշտպանութեան, ժամանակ առ ժամանակ ուսմեղանում էր այս «Գլուխը» ապստամբների խմբերով, որոնք կամ կովկասի սահմաններին էին ներս մտնու, և այն էլ շատ անգամ կարսի ու Կաղզւանի կամ պարսկական Սարուբէյջան սահմանագլուխից, ուր մասնաւորապէս Սարմատի հարթավայրը իր բաղմամբի հայկական մեծ գիւղերով՝ ապստամբների կեդրոնն ու գործունէութեան պաշտպանութեան կէտն է կազմում:

Թէ ֆէղայիները Պարսկաստանի Տանկաստան կարող են անցնիլ, զա այնտեղի պայմաններին ծանօթ մէկի համար ուշադրաւ մի բան չէ, որովհետեւ Պարսկաստանը իր սահմանները բացարձակապէս ինքը չի պաշտպանում, այլ թողնում է իր գրացիներին՝ այդ քիչ հաճող, և շատ ծախք պահանջող ծառայութիւնն անել, եւ որովհետեւ Տանկաստանի այս սահմանագլուխներում էլ ըստ երեւոյթի միեւնոյն սկզբունքն է պաշտպանւում, դորա համար էլ ապստամբներին դործանակաւ պէս սահմաններն ազատ են ձգւած, կարող են անցնիլ ուր որ ուզենան: Տանկաստան սահմանի պահպանութիւն, այս բարդ եւրոպական մրտաբով, բոլորովին գոյութիւն չունի:

Այս սահմանների վերայով ապստամբները անցնել կարող են, ինչպէս և յաճախ արդէն անցնել են, առ դժուար չէ հասկանալ: Բայց թէ ինչպէս է պատահում, որ այդպիսի խմբեր այնքան խիստ պահպանուած ուսւ-տաճկական սահմանը կարողանում են անցնիլ, դա հասարակ մարդու հասկացողութիւնին դրէ: Եւ մի քիչ ծանօթ են այնտեղի պայմաններին, որովհետեւ այդ սահմաններով արդէն վեց անգամ անցնել են, և այն էլ հետեւեալ դրձերով՝

1. — Երեւան — Իդուր — Բազադաւ:

2. — Կաղզվան — Ալաշկերտ:

3. — Կարս — Սարիգամուշ — Էրզրում, Ռուսական մասում, չհաշուած սահմանին անմիջական հաստատուած զինուորական կայաւայրները, մտաւորապէս ամէն մի քրիտիկի հեռաւորութեան վրայ պահակախոցներ կան հաստատուած, որոնք այս տեղերում, ուր գեւտինը կիրճերով կտրուած է, իրենց զործունէութեան մէջ պաշտպանութեան են զադանիլ պահակախոցներով, ինչպէս որ մասնաւորապէս ու ժող զարգացած է Իդուրի շրջանում: Բայց ի սորանց ղեւ ընդլիկ հեծելազորքեր են ուղարկւում, մասնաւորապէս գիւղերինը, մազսանհեղաներին հետամտելու ևս ըսնելու նպատակով: Այսպիսի պայմաններում ապստամբները ինչպէս կարողանում են յիսուհական կամ մինչեւ

հարկերական ու աւելի մարդիկ՝ ոռոսական զորքերով վիստացող սամանի մօտիկ գիւղերում հաւաքուիլ եւ մեծ խմբերով Տանկաստան անցնել, ինչ թուում է թէ սա կողմերէն է բաշտարիլ այն ենթադրութեամբ, թէ ոռոսական պատմեանները այս ընթացքը լռեկեայն թող ին տալիս, թերեւս մինչեւ անգամ ո՛ր եւ է պատմաւորով խրախուսում են ու պատկաշուում։ Սորա մօտ նկատողութեան արժօնի է մի երկրորդ ծանրակշիռ պարագայ, որը երբեք սահմանում չէ այս կապակցութեան արգելադրու. այդ այս է, որ բոլոր այս ապստամբները — թող չտանք եկած լինին Ռուսաստանից կամ Գարա-կաստանից — ոռոսական աւանանոր ձեւի հրաքանդներով էին գինուում, մեր 88 մոտելից վերջում ու բարեփոխում չհաջողաներով, որոնք «ռուսական Մուսուհան հրացան» են անուանուում ժողովրդից։

Ապստամբներից իւրաքանչիւրը իբր անձնական ապստամբներում կրում էր չորս փամփշտագոյն 200 փամփշտաներով եւ ահապարակ մի երկրորդ հրացան կրկին 200 փամփշտաներով՝ Տանկաստանում քանդած գաղափարալիցիները զինելու համար։

Այն հարցերն, թէ այս հրացաններն ու փամփշտանները ինչպէ՞ս են անցնում ապրա-տամբների ձեռքը, ոռուսական կապակցութե-թիւնը չտալուով է պատասխանել հետեւեալ ոչ բոլորովին զոհացուցիչ բացատրութեամբ— թէ դրքս մեծ քանակութեամբ զինուորական միջնադրներից գողացւում են— իստիք հազար ռուբլի հրացանների եւ հարկեր հազար-ներով փամփշտաներ մասին է. իսկ միւս հարցերն, թէ ինչպէ՞ս նոքա այդպէս զին-ուորական սպասազինումով ուղեւորից մինչեւ զուտ զինուում մեծ խմբերով այնքան հա-շալի կերպով կազմակերպւում ոռուսական սահմաններից անձեռն անցնում են սահ-մանը, որան նա ոչինչ չի կարող պա-տասխանել։ Ես առիթ ունեցայ կուում ինկած եւ ձերբակալուած ֆէլզայիները հրացանների թուամամարները վերցնել եւ ուղարկել մի ոռուսական պատասխանատու հինախուլութեան կամենալով զորքանով միջոց տալ այս գողե-րին ձերբակալել. սակայն նա ինչ սերալիք ժպտելով մերժեց գիմում— հետաքրքիր մի բան չլլլալուսն համար (!)։ Որ եւ է լուսալա-նութիւն այստեղ այլ եւս հարկաւոր չէ, Տաճ-կական սահմանապահութիւնը ոռուսական կէ-սին չափ ոչ խիստ է եւ ոչ հետամուտ, այնպէս որ ապստամբները ոռուսական գէներ անցնե-լուց յետոյ շատ հեշտութեամբ մտնում են Տանկաստան, նոքա որտեղեղից էլ որ դան, Գարախատանից թէ Ռուսաստանից, այդ խմբ-բերի մշտական նպատակակէտը Մուշից հասցնում է ուր եւ միանում են Սերորի գոյրին։ Ի հարկէ 225—250 քիլոմէթր երկայնութեամբ տարա-ծութեամբ մէջ, որով նոքա անցնելու ստիպուած են, նոցանից 70-80ը սպանուում է, գրեթէ ամբ-ոք Համիթիների, ժաղաղամների եւ կանտա-

ւոր ջորքերի հետ անխուսափելի ընդհարում-ներով, որոնք ամէն կողմերից նորեկ ֆէլզայի-ները վրայ որսի են դուրս գալիս։ Բայց եւ այնպէս գրեթէ միշտ մի քանի ապստամբների յաջողւում է մինչեւ Սերոր փաշային հասնիլ, — փաշա տիտղոսն է կրում այդ խմբակեր-թողովրդի ընդանում. նաեւ այժմ է սաած որ իր անհայտ հակառակորդներն անգամ սքանա-նում են նորա ո՛չ մի գժբաղդութեամբ ու կորուստով չանհետացող աղեկորութեամբ, նորա մի անհասանակ քորձի նուիրուած քաջութեանը, զիմացկունութեանն ու ճարա-րութեամբ վրայ։

Այդպիսով նորեկները բռնում են խմբի այն անդամների տեղը որոնք կորչաներում ընկած են զինուորական ուժի հետ ընդհարումների նկելով, Մի անգամ այնտեղ հասնելով նոքա համեմատաբար ապահով են որովհետեւ երկրի պայմանները քաջածանօթ Սերորը, զարգա-ցնում է մի ճշմարիտ ապստամբութի տաղանդ ու ճարպիկութիւն, իր փոքրիկ մերթ 50 եւ մերթ միայն 10-12 հողուց բաղկացած խմբին հետամուտ եղող ջորքերին բաժնեկիլ, սխալ ճանապարհներով վայրենի լեռներում մոլոր-ցնեկելով՝ այնքան յետեւից քաղ է տալիս, մինչեւ որ թուլացած ու յողմած ջորքերը կրկին իրենց զինուորականները վերադառնա-լով վերջ տան անպտուղ որսին։ Իսկ Սերորը, այդ Անխուլից, նոքա յետեւից ընկնելով՝ իջ-նում է կրկին ցած արգասաւոր հարթավայ-րերը եւ իր խաղը նորից սկսում, որովհետեւ նա սքանչելի կերպով եւ զորամասելի արա-զութեամբ տեղեկանում է լրտեսներից իրան սպասանացող վտանգի մասին։ Այս ամբողջ խա-ղը կառավարութեան եւ ապստամբների մէջ, այս անխուլի որսորդութիւնը անձեռնմխելի խմբապետի վրայ, մի անմասն դիտողի համար շատ հաճելի կը լինէր, եթէ նորա հետեւ-ւանքը բովանդակ էի ինչիւր վիճակի թրիս-տոնեաների համար չափազանց տխուր չլի-նէր։

Համագիտ կերպով կարելի է ընդդռնել, որ իւրաքանչիւր Իրքի կամ Բրիլ համար, որ սպանուած է Սերորի խմբի կողմից, քանից մինչեւ երեսուն Հայից, եւ այն էլ առհասա-րակ այնպիսիներն որոնք յեղափոխականների ընթացքից բոլորովին հեռու են մնում, ստի-պուած են վրիժառու Բրեղերին իրենց կեան-քով տուժել. չմտածելով նիւթական այն անապին վնասն էլ, որ այդպիսի դէպքերից ամ-բողջ հիւստիք իրենց սեկվականութիւնը կազ-մող անառուներինց, եւս, զրկւում են։

Իսկայեւ հազու թէ լինի ուրիշ մի լուս եւ ապահով միջոց հայ ազգը մինչեւ մուրացկա-նութիւնը հասցնելու եւ նորան կամաց-կայց հաստատ կերպով այն անքաղաքակիրթ իրողներում ընալինով անել տալու, քան յեղափո-խականների ապստամբների անդափոխումը շարունակելը։

Ի .

Սերորի խմբին պատճառով ամբողջ վիճակներին մէջ պատահած անհանգստութիւնները անտարակապ պիտի զրգոնէր ժամանականերին, որոնց մոլեռանդութիւնը միշտ հետաւ մուտ է կատարածն էր անէլ : Մի կտորած սարքելու համար այդպիսի մի վերջին փորձ կազմուած էր Բիթլիկում նախորդ տարին . այդ ժամանակ էլ անմիջական պատճառը կրկին Սերորն էր . յանդուգն խմբապետը Բիթլիկ քաղաքի ամենամտ հայկական զիւղ փափւնիւմ էր իրած . քաղաքի ամբողջ պահակա- զորքը իսկոյն իրանց զաշտային թնայնութիւն- րով պաշարեցին Փափկներ, խումբը կա՛մ ձեր- քաւալուելու եւ կա՛մ անմիջապէս դարձրնելու համար : Այդ օրերը Բիթլիկը գրեթէ զինուոր- ներով էր ուղղուած : Տաճկական ժողովրդի աւագապետը կրօնապետի ի հարկէ չթողնէն որ այս յարմար առիթն անհետեւեղ անցնէ . նա՛ն առանց այն էլ սաստիկ զրգուած Տա- ճիկներին մոլեռանդութիւնը վերջին աստիճանի գրգռել, եւ ահա ոռնացող մի բազմութիւն յանկարծ յարձակուեցաւ հայ վաճառականներին խանութներէ վերայ, որոնց թալանելու ժա- մանակ մի տասնեակ Հայ մորթուեցան կամ ծանր վիրաւորուեցան : Հայերի բաղդէց քա- ղաքը իրաւանատարը մի կողմէն եւ ուղղամիտ մարդէն, զօրապետ Ալի փաշա, ծագմամբ Զէրեքէ . շնայած իր հաւել տեսքին, լուրջ յստիւն պէ՛տ գրեթէ առանձին միայն մի մեծ խարաղանով զինուած . հասաւ չուկան, ուր իւրաքանչիւր ժողովրդի զինքն ակնց խփել, այնպէս որ մի քանի րոպէից խաղաղութիւնը վերահաստատուեց . առանց այս անվախ մարդու զինքնազօրն, հաւանականաբար մի մեծ կոտե- րած պէտք է տեղի ունենար : Ի միջի այլոց Սերորին յաջողուեալ իր խմբի հետ միասին զինորդայն մէջ իրանց յղկապատուող զօրքերի շղթան կտրել եւ անցնել :

Հաջիաւոր է նաեւ յիշել թէ կողոպտուած խանութներն անհետմեծ մասը արժամազօր- ներին էին, որը պարզ ցոյց է տալիս թէ ինչ գիտուածորէ թիւններով այդ կրօնապետը ողե-ււորուած էր : Տաճիկ կառավարութեան պէտք է գովել որ հզօր ձեռքով անկարգութիւնները իրանց սպառնում ճնշելով կարող էր վերականգ-նելու հաջիաւոր միջոցներին դիմեց իր հարկէ աւելորդ է ասել թէ կարգը խանցարողները կամ զոնէ մարդասպանները ոչ պատճուեցան ոչ էլ կապտուեցան : Ընդհանրապէս, այդ կո-տորածներին մասնակցող մահմետականների հողմից ցոյց տրուեցան որ տասնեակ անմեղ Հայեր իբրեւ յեղափոխականներ կամ Սերո-րի հետ յարաբերութեան մէջ եղողներ, եւ ուրովէտեւ նրանց մասին ոչինչ չկարողացան հաստատել, մէկը միւսի ետեւից մի քանի ամ-սէն արձակեցին, եւ վերջինք՝ մեր այնտեղ հասած օրը, այսինքն այս տարուայ փետրուարի վերջին :

Դորանցից յետոյ, բաւական ժամանակ ոչ մի լուր չկար Սերորի մասին, որի խումբը ան-ցեալ տարուայ հոկտեմբերի սկզբներում Պարս-կաստանից եկած քսան պատմաբաններով զգալի կերպով ուժեղացել էր :

Վերջին խմբի անցնելը կապուած է մի քանի յատկանշական պարագաների հետ, ուրոնց լուսաւորում են այս պատմաբաններից ոմանց նկարագրիչը . արժէ այդ խնդիրը կարճ պատմել, աւելացնելով որ այդ քաղաքը գրեթէ իմ աչքի առաջ տեղի ունեցել է : Այդ քսանու-հինգ հողուց բաղկացած խումբը Մակուիէ էր եկել, եւ պաշտօնականներին բոլորովին անտես մնալով հարիւր քրիստեթի տեղ գէպ ի հարաւ մինչեւ Վանայից հիւսիս-արեւելիսն անկիւնը Բեքգրիի հարթավայրից հասել էր, — եւ ահա՛ մի ջախջախիկ ապացոյց Թրքերի կողմից սա-նամազի իր եւ է քննուեցան բացակայի-ւուն, չաւանականաբար այդ տեղերին լաւ ծանօթ եղող ուղեցոյցը յայդղութիւնմբ Բեքգրի գիւղաքաղաքի առջեւից անցկացնել-ով՝ ուր երկու հարիւր հետեւակ զինուորների մի ցուկաւ կայ, հասցնում է Կորձոտ հայկական մեծ գիւղը (քսանուհինգ քրիստեթի հարաւ Բեր-գրիից), ուր ինձ անձնապէս շատ լաւ ծանօթ մի գիւղացու տանը դիմելուսն : Ինչոյ որով՝ հետեւ այնտեղի գիւղացիներին կողմից աւա-յատանի ապստոնութեան եւ անկախութեան կոտլին՝ մասնակցելու փափաքը չէր արտա-յայտուած : պատմաբանները որոշեցին մի աս-ժամանակ իրենց մօտից հեռացնել հետները բերած աւելորդ հրացաններն ու փամփուշտ-ները, որի համեմատ քսան հրացան եւ չորս հազար փամփուշտ այդ Հայի տանը թողնում են : Եւ յայտող առաւտեան կանուխ երբ խումբը ճանապարհը շարունակելու էր, ու-ղեցոյցը յայտնում է թէ նա զրօցի գիւղում մի փոքրիկ գործ ունի կարողաբերու, թող ըն-կներին կամայ մօտակայ գիւղը գնան, եւ թէ ինքն էլ քիչ ժամանակէն այնտեղ կը գա-յ, իսկապէս էլ ուղեցոյցը մօտ երեսուսուհինգ քրիստեթի հեռուն գտնուած ծանիկ գիւղը գնում է : ուր կեցող ժանդարմներ լեւզոնա-ղին պատմում է թէ ինքը գիւղէ մի տեղ ուր փէղայիններ հրացաններն ու փամփուշտներ թողել են, եւ իթէ պաշտպանութեան համար նա իրան քսան ժանդարմ տալ, պատրաստ է տեղը ցոյց տալու : սպան այս տեղեկութիւնը անհաւատալի գտնելով, լուրը հաղորդողին Եւրթալուում է եւ ուղարկում է Վան, ուր մասնիչը միեւնոյն պատմութիւնը կատարա-լին երկրորդում է : Դորաջ վերայ, նա մի սպայի եւ քսան հեծելազօրքի հետ ետէ ուղարկուած, եւ նրանց ուղիղ առաջնորդում է Կորձոտ գիւ-ղը իրան հիւրասիրողի ոտներ, ուր Ենչի էլ քսան հրացաններ եւ չորս հազար փամփուշտ-ները գտնուեցան (սա պատմեցան իմ այդ գիւղը հասնելուս նախորդ օրը) : Այս բանի մէջ դաւաճանք յիշող հաշիւ էր արել, որովհետեւ փոխանակ իր յուսացած մեծ վարձատրութիւնը

ստանալու՝ քանտ նետուեցաւ, այնպատճառով որ ապստամբներին ներս էր մտցրել եւ այժմ իրանից պահանջուում էր նրանց յանձնել կտա՞վարութեան ։ Վերջնական վճիռ ստանալու համար, նա ուղարկուեցաւ Պոլսու ։ Եւ այդ տեսակի մարդիկ շատ կան յեղափոխականների մէջ ։ Հետ սքրքրու թեան համար դեռ տեսն որ թուրք զօրքերը չորս հատ հրա-ցան երկու հազար փամբուշտով դէպ ի վան իրիսպարիկն ճանապարհին ստանց հետք թող-նելու անյայտացուցիւր ։

Այս քսան հոգուք բաղկացած խումբը վեր-ջապէս յայտնութեամբ մինչեւ Սերորին հասել էր, որը այս ստորուայ մայիս ամսին իր չարժեւորով ինչեցնել տուեց թուրք կառա-վարութեան եւ բովանդակ աշխարհին թէ ինքը դեռ ապրուում է եւ թէ Հայերը իրանց վճիռովով դեռ եւս գտն չեն ։ Այդ ժամանակ նա իր խմբով Մուշի հարթավայրում քաղա-քից հեռու դէպ ի հիւսիս գտնուող Ծրօնք հայկական մեծ գիւղումն էր եւ զուարճանալու համար ընդհանուրի կողմից յարգուած Մշեցի Թալիպ աղային՝ որ այդ ժամանակ բաղա-թիւ ժաղերամներով ընկերացած դէպ ի Ծրօնք էր գտնուել՝ խփել քած էր գցել ձեռք ։ Դա՛ զգալի էինքր իսկոյն, բաւ իրանց սովորու-թեան, փախուտով համարեա բռնեցին եւ դէպքը հաղորդեցին Մուշի նահապետին, որը քա-ղաքացիներ մերժելով Համարիէ Գրիգորի կողմից եղած օգնութեան առաջարկութիւնը, իսկոյն մի զօրացուց ուղարկեց Ծրօնք ։ Այդ ժամա-նակ Սերորը իր խմբի մեծ մասը հեռացրել էր եւ միայն ութը ապստամբներ բաւական էին Ծրօնքի համար. ապստամբներ եւ զօր-քերի մէջ սկսեց կանոնաւոր հրացանածգու-թիւն ։ մի տան մէջ փակուած ապստամբները անտարադոյս աւելի քաջութեամբ կուռում էին եւ սպանեցին տասնի չափ զօրքեր ու ժա-նդարմներ. եւ որովհետեւ անկարելին էր նրանց վրայ գնալ, զօրքերը որոշեցին տուրք կրակի տալ, որը եւ նրանց յաղագուեց ։ ապստամ-բները կրակին մէջ այրուեցան ։ Առիթից օգ-տուելով, Համիտիէ բողբոջ եւս գիւղացիները զաւարը քլեցին տարան ։ Հայց դիմադրող զօրքերին յաղուեց գողերի ձեռքերից խլել գտնէ մեծ մասը եւ վերադարձին տերերին, ի միջի այլոց, չնորհել կտա՞վարութեան կրօնի միջոցներով, ուրիշ ոչ մի տեղ կարգը չկանադարեց, հակառակ ժամանակաւ բնա-կիչներին մեծ յուզումին, եւ երբ Թալիպ աղայի գլխիկ Մուշ էր բերւում, միայն մի յանդուգն Հայ, որ զազաղին էր մտահուով, իսկոյն մու-թուելով տուժեց յանդգնութիւնը ։

Յետոյ Սերորը դարձեալ բուրժուական լուռ մնաց, մի որ եւ է հեռու. ընկած լեռնագիւղում պահուած, ի շերեւ հանելով կտա՞վարիչներին բուրք ճիգերը՝ հակառակ իր գլխի համար տրուած մեծ գինին. տրոպ մասին լուսում էր մերթ-նետուղ լիբան կողերի վրայ, մերթ Մասուհ տում, մերթ Մօսկանում կամ Ռուսթում։ Ինքն

ըստ ինքեան հասկանալի է որ գինուորական ցուկատներ զարթնելուի, Համիտիէ Գրիգորի կողմից Սերորին ձեռք ձգելու համար արած քանգերին պատճառով, հայ գիւղացիները նրանց ծախքն էին հոգում ։ Այնտեղ, Տմբուր գում եւ ուրիշ գիւղերով լսեցինք Հայնից (որոնք չգիտեմ ինչ պատճառով ընդհանուր են տուանց այլեւայլութեան որ իւրաքանչիւր Սերոպաղի պիտի համակրէ Ֆէզայիսներին,) թէ Սերորը մի քանի չաքաթից ի վեր արդէն գտնուում է Ռուսի վայրերի լեռնագաւա-տում, ուր նրան ձերբակալելու մասին մտածել անգամ անկարելի է, Մինչեւ այն ժամանակ ինծ անհասկանալի էր մնացել թէ ինչո՞ւ Սերորը անմիաժամ զարձնելու համար կտա՞վա-րութեան բոլոր ճիգերը բուրժուական անյայտ-ղութեան էին մատնում. սակայն երբ մենք բարձրացանք Ռուսի վայրերի լեռնագաւա-րի թաւուտ եւ գրեթէ անթափանցելի անտառներով, ուր կանանից ալ ու ձախ միայն տասր մէք հեռու կարելի է տեսնել, երբ սոսկալի չարաքանքներով, մերթ մտալցելով, հակառական կիրճերը բարձրանալով, յետոյ նոյնքան խոր ձորերն իջանք, սկսեցի ըմբռնել թէ այս ցանցառ բնակուած երկրում էր շատ ծածուկ պահուած գիւղերով՝ իսկապէս անհնար էր լաւ հետեւանքի հասնել յանդուգն խմբա-պետի նկատմամբ ։

Ռուսթը իր հետաքրքրալարծ խաղիկական նախաբանկերներով, վայրենութեամբ եւ ու-մանդիկ դրոյմովը գերազանցում է եղբրա-հընչակ Մասուրը. այդ տեղերով դժուար է անցնել, նրա մեծ մասը համար կտոք կամ ձի տուած բաները անձանիթ երեւոյթներ են, չնայ գիւղեր կտա՞վարական տուրք երբեք չեն վստել, որովհետեւ այնտեղ ոչ մնացել կա-տալարական օրգաններ կան, եւ ոչ էլ տուրք հաւաքելու համար ժաղերամներ են երեւցած ։ գիւղերից մէկում գիւղացիները զեռ ոչ մի անգամ ոչ մի գինուոր ոչ մի թուրք կամ պաշտօնեան չէին տեսել. երկու ստորուայ բն-թագուում միայն մի անգամ մի հետեւակ ժա-ղարմ յայտնուել էր. թէ աշխարհում «թուրք կտա՞վարութիւնից դուրս, որի մասին էլ նորա լսելով գիտեմ, էլի ուրիշ պետութիւններ կան, նրանց համար դա օտար էր, ինչպէս մենք ընդհանրապէս առաջին Սերոպաղիներն էինք որ այդ կողմերով անցնում էինք ։

... Այդտեղից չորս օրուայ սաժամագին ճանապարհորդութիւնից յետոյ իլանդ դէպ ի Դիարբեքիբի աքարահարթի, եւ Գանսիոյնի ճանապարհը շարունակելով, անցանք Ռուսի լեռը եւ Տմբուրի ակունքը, ուր գլխուղ ի-մացանք թէ Սերորը փաշան այդ միջոցին Ռուսթը թողել էր. արեւմուտեում ճիշդ Մուշից հարաւ. Տալարիկի չըջանում իր գլխուղ կայանքն է ընտրել. ուրիշն նա էլի բուրժուական մեղ մօտ էր գտնուում, Մուշի հարթավայրե-րից քած իջնելու, նորից այս քաղաքին մի երկար այցելութիւն տուինք, ուր գաւառա-

պետը ինձ հաստատում էր թէ Սերորը Ճաւռ-
րիկումն է գտնուում եւ թէ ձմեռը չսկսուած
մի մեծ հարուած պիտի հասցնեն նրան , ամ-
բողջ Պրիմիգի եւ Մուշի գործերն ու ժամադրմ-
ները նորա վրայ ուղարկելով , եւ այս
անգամ կառավարութեան ջանքերը իսկապէս
յաջողեցան , վեց օր յետոյ Սերորի բնիւցքին
վերջ էր տրուած :

Թուում է թէ այնտեղ հայ բնակչութիւնը
սկսել է աստիճանաբար նկատել օր Սերորի
ձեռնարկները պատճառով ինքն իր կեանքն
ու ստացուածքն է տուելով , թէ ղէպ ի կեան-
քի եւ գոյքի պայտպանութիւն մի վերա-
դարձ չէ կարելի լուսալ քանի զիս Սերորեան
խումբը շարունակում է իր բնիւցքը , Այս
հակացողութիւնը պատճառ դարձաւ հայ գիւ-
ղացիների սեծ մասին նրանցից հեռանալուն ,
եւ այդպէս էլ կառավարութիւնը իմացաւ թէ
Սերորը Ճաւռրիկումն է գտնուում եւ նոյնմ-
բերի յիւսի որդուած գիւղ է գնալով , որի
միջոցին պէտք է անցնի մի կիրճով . ամենա-
շուր լուծեան մէջ այս կիրճը պաշարուեցաւ
ժամադրմանով , որորը ժայռերի ետեւ լա-
ցարձակ պաշտպանուած էին , եւ բոլորովին
անտեղեկակ պատասմանքը յանկարծակի բըռ-
նուեցան գնալովներս արարակին , Այդպէս ըն-
կաւ ազատութեան անելիկիւ մարտիկը , եւ
իրան հետ իր տղան , եւ իր երեք ընկերները ,
մինչեւս Սերորի կնիւր վերադարձուած ձերբա-
կալուեցաւ . Սերորը գլուխը կտրեցին եւ Բիթի-
լիս բերին , ուր երկար ատեն ժողովուրդին ի
ցոյց դրուեցաւ , յետոյ տարուեցաւ Հայոց ե-
պիսկոպոսին , որը գիշերային լուծեան մէջ
հողին յանձնեց , Այսպէս վերջացաւ չառ սքան-
չացում ու շատ սարսափ ներշնչող Սերոր փա-
շան , ազատութեան ծարաւող , իտէյարով տո-
գորուած , լաւ ուղող բայց ասա՛ղ ազեաւարք
մի բնաւորութիւն :

Թէ մոլեռանդ զրդուած տաճիկ ժողովուրդը ,
օգտակար առթիւց , մի քանի հայկական գիւ-
ղեր կողոպտեց եւ տաճիկակ հայ գիւղացիների
կեանքին վերջ դրեց , դա թող շատ չզարմացնէ ,
սա Արեւելցու բնաւորութեան մէջ է , եւ ի
հարկէ Հայերը հակառակ պայմաններու մէջ
ճիշդ միեւնոյն կրեպ պէտք է վարուէին :

Յուսալի է թէ տաճիկ կառավարութիւնը ,
որ ուժով եւ ճարպիկութեամբ մինչեւ այսօր
որ եւ է մեծ կոտորած Բիթիլիւ վիլայեթում
գտնել է , այժմ երբ մշտական վրդովման պատ-
ճար վերջապէս վերջուած է , հանրային կար-
գապահութիւնը եւ ապահովութիւնը պէտք է
հաստատուէ : Այս նպատակին , — եւ թէ այդ քա-
նին այնտեղ ընթրեմն ձգուում է , սորա մասին
ստիճ ունեցալ կրկնակի համոզուելու , — հաս-
նելու համար , կառավարութեան աւելի հեշտ
պայքի լինելը երբ իսկեղն եկող Հայերը նրան
իրենց ընդհանուր թշնամի Քրդերի դէմ օգնէին ,
ես անուանում են «բնգահանուր թշնամի» ,
որովհետեւ օսմանեան պետութեան ամենա-
վատ թշնամին Քրդերն են , եւ կարծում եմ այս

բոլորը ինչ որ ես գրում եմ նպատաւ որ չեն իմ
եւ մեր հայազայ գիտնական ճանապարհորդու-
թիւնների ամար թուրքիայում . եւ ես համա-
զուած եմ որ միակ ձեռննաւ իշխանութիւնը
որ միայն կար պայմաններին մէջ փոփոխութիւն
մտցնել հարկ է , իմ այստողերը ոչ կարգալու
է եւ ոչ էլ լսելու : Բայց սա նաեւ չէ կարող ետ
կացնել , որովհետեւ ես թուրքերին իբրեւ մար-
դիկ կիրում եմ , նրանց սեփական շահէ համար
բոլոր ճշմարտութիւնը գրելուց եւ նրանց
ցոյց տալուց այն վտանգաւոր վիճի դէպ ի որը
անտեղեկաբար նրանք մտնենում են ,

Ու ի՞նչ տարի առաջ էր ատաջին անգամ Աւս-
ական Տաճկաստանով անցնում էի , մերիւս յա-
տեղ մերթ այնտեղ տեսայ մարաջախտ Զէքի
փաշան որ նոր ստեղծուած անխախտ քուրդ
գորաշնդրը կաղմակերպելով դադուում էր ,
Այն ժամանակ երկիրն ու մարդիկ տեսնելով ,
այս նոր ստեղծուած գունդերու արժէքն ու նը-
շանակութիւնը ար այնպէս հասկացալ թէ կառա-
վարութիւնը օրէնքի չհպատակող անկարգա-
պահ , վատ դիւնուած , անհատական աւաղակե-
րից աւաղակաւմբեր ստեղծում է , որոնք հա-
մազգեաւոր պաշտպանութեան տակ առաջուանից
աւելի ստակելի պիտի դառնան եւ երկիրը ա-
նելիխանութեան ու ամենից շատ լրացի կամա-
յականութեան ենթարկուած ու ամենից աւելի
անպաշտպան Հայերը ղէպ ի յեղափոխութիւն
պիտի մղեն , եւ դժբաղդաբար իմ գունդաւթիւն-
ները այսօր ոչ միայն կատարուած են այլ ի-
րականութեան մէջ իմ մտածածէն շատ աւելի
անդին անցած են (1) :

ՏՐ. ՎԱԼԻՄԻՐ ԲԵԼԻ

(Յրահ. քննութիւն Զայթուելի , 1900 , թիւ 5 , 8)

ԲԱՅ ՆԱՍԱԿ ՏՐ. ՊԵԼԻՔԻՆ

— 0 —

Պարոն ,

Գերմանիոյ հայրենակիցներէս մին ինծի
զրկեց Վերաքննութիւնը Զայթուելիին մէջ ձեռ
վերջերու Հայաստանի մասին հրատարակած
յօդուածներուն թարգմանութիւնը Հրատարա-
կեցի զայն հայերէն ամսաթիւթի մը մէջ (Ամ-
նասխտ) , որ Բարեզ լոյս կը տեսնէ իմ անո-
բէնութեանը : Այդ ամսաթիւթի մը կը ձգ-
տիմ ծանոթացնել հայ հասարակութեան եւրո-
պական անճանաբարութիւններու կարծիքը , հայ-
կական ինքնուր ստախ . եւ ձեռ կարծիքը վեր-
ջին ծայր շահական է անկողմնակալ եւ մասն-
աբարկիւտ գնչեղութեան այն մտահողութեանը
որ անոր մէջ չէ յայտնուի :

(2) Տ. Պելքի յօդուածին վերջին մասը նուիրուած է
արեւոյզպէս Հայաստանի փոքրեւոր , այդ մասին թարգ-
մանութեանը պիտի հրատարակենք յաւել թուով :